

Historia miasta i zabytków.

Dawne Opoczno uformowało się z jednej strony o rzekę Drzewiczkę i Błonia , z drugiej zaś o dawny gościniec, który na odcinku ul. Piotrkowskiej i częściowo Moniuszki stanowił jeszcze na pocz. XX w. granicę zasiedlenia.

Najstarsza dzielnica Opoczna koncentrowała się wokół ul. Moniuszki, Garnarskiej Staromiejskiej. Znajduje się tam Kościół św. Marii Magdaleny(opis poniżej)

Ul. Garnarska biegła wzdłuż danych murów obronnych. U wylotu tej ulicy, na ul. Staromiejskiej została zbudowana w 1880 r. fabryka płytek ceramicznych z 18 –toma piecami do wypalania płytek.

W XIV w. powstała następna dzielnica Opoczna , (w związku z przeniesieniem miasta przez Kazimierza Wielkiego na nowe terytorium koncentrujące się wokół dzisiejszego pl. Kościuszki) obejmująca ul. Szewską, Rieczna, pl. Kościuszki, pl. Zamkowy, pl. Kilińskiego ,ul Szpitalna i ul. Janasa) . Teren ten został otoczony murami obronnymi w XIV w. Średniowieczne Opoczniało założenie czworoboczne ,regularne i zamknięte było w obrębie prostokątnego obwodu warownego. Poza obrębem murów miejskich znalazł się obszar u zbiegu ulic Stodolnej i Staromiejskiej.

Dzisiejszy pl. Kościuszki utworzony został w obrębie średniowiecznego Rynku. Z dawnego, XIV- wiecznego układu urbanistycznego zachowały się uliczki wychodzące z jego naroży i dwóch przeciwległych boków. Najważniejszymi z nich były ul. Sobieskiego i Kościelna.(opis rynku i budowli poniżej). Zabudowa Opoczna była częściowo drewniana, częściowo murowana .W 1512 r. przy Rynku znajdował się dom kamienny należący do biskupa Macieja Drzewieckiego.

W 1 poł. XVII w. ukształtowała się dzielnica zwana dzielnicą żydowską. Północną granicę tej dzielnicy stanowiła ul. Janasa zwana w pocz. XIX w. ul. Żydowską. W obrębie tej dzielnicy znajdowała się synagoga, kirkut, łaźnia, domy mieszkalne(opis synagogi poniżej)

Na przełomie XIX /XX w. powstała dzielnica zwana 'Skałą'i "Śmigłówką".Powstała na gruncie wcześniejszego osiedla podmiejskiego Kuligowa. Dzielnica ta była typowo robotniczą dzielnicą miasta. Oprócz domów robotników w XIX w. były tam zakłady wapiennicze oraz huta szkła.

W 1925 r. do Opoczna przyłączony został Gorzałków, niegdyś wieś , będąca już w XIII w. przedmieściem Opoczna .

Opoczno jest wielowiekowym miastem, którego początki sięgają wczesnego średniowiecza. Do dzisiaj w Opocznie zachowały się zabytkowe budowle, które chociaż wielokrotnie przebudowywane zachowały ślady dawnej świetności i świadczą o bogatej przeszłości miasta.

ZAMEK W OPOCZNIE

Początki historii opoczyńskiego zamku sięgają XIV w. i wiążą się z osobą króla Kazimierza Wielkiego. Z inicjatywy Kazimierza Wielkiego na terytorium Polski powstało wiele zamków obronnych. Kronikarz Janko z Czarnkowa podaje, że było ich 35, jednak w rzeczywistości było ich ok.80. Niektóre budowane był od podstaw, niektóre rozbudowywane. Rozmieszczenie zamków było nierównomierne, gdyż budowle warowne koncentrowały się przede wszystkim wokół granic państwa oraz wzdłuż szlaków handlowych. Zamki strzegły

również większych skupisk ludzkich. Na południu zbudowane były z kamienia a na północy czerwieniły się barwą cegieł. Jednym z wystawionych wówczas zamków był zamek w Opocznie. Potwierdza to Janko z Czarnkowa, który podaje, że Kazimierz Wielki obwarował miasto, wybudował zamek oraz wznosił kościół murowany w mieście.¹ Informację tę potwierdza Jan Długosz wymieniając zamek opoczyński obok zamków zbudowanych min. w Sandomierzu, Radomiu, Piotrkowie i Inowłodzu. Zamki te chroniły ziemię opoczyńsko-sandomierską przed najazdami nieprzyjaciół zwłaszcza Tatarów i Litwinów.

Zamek opoczyński był typowym zamkiem miejskim tzn. leżał w obrębie miasta. Zbudowany został bowiem jednocześnie z murami miasta i usytuowany został w ich obrębie. Prawdopodobnie zamek posiadał główną wieżę (na planie koła lub kwadratu) typową dla budowli warownych XIV w. oraz bramę wjazdową.² Zamki położone były zazwyczaj w najbardziej eksponowanych, z natury obronnych miejscach. Zamek opoczyński wzniesiony z kamienia znajdował się nad rzeką Drzewiczką, mógł być dodatkowo zabezpieczony fosą i wałem. Ze względu na brak źródeł zarówno opisowych jak i ikonograficznych trudno jest ustalić jak pierwotnie wyglądał. Wiadomo, że zajmował południowy narożnik miasta a sądząc z fragmentarycznego planu miasta z 1820 r. jego obwód warowny zamykał się w formie prostokąta. W zachodnim rogu zamku znajdowała się wieża a brama wjazdowa usytuowana była zapewne w części północno-wschodniej.

Zamek opoczyński spełniał rolę siedziby administracyjnej starostów, którzy mieli obowiązek utrzymywania go w stanie pełnego przygotowania na wypadek wojny. Stopniowo w niektórych zamkach miejskich funkcja obronna zeszała na drugi plan na rzecz funkcji użytkowych i reprezentacyjnych. Jednym ze skutków zachodzących zmian była rezygnacja z zasady militarnej sprzężenia zamek-miasto. Tak było również w Opocznie, gdzie zamek otrzymał wjazd z zewnątrz z pominięciem miasta.³ Legendy głoszą, że zamek opoczyński pełnił rolę siedziby królewskiej, gdy król Kazimierz Wielki przyjeżdżał na polowania w okoliczne lasy.

Zamek w Opocznie spłonął prawdopodobnie w trakcie wielkiego pożaru miasta w XV w. W XVI w. był zrujnowany i nie zamieszkały. W dokumencie z 20 stycznia 1551r. zamek wymieniony jest jako własność króla Zygmunta Augusta.⁴ W początkach XVII w. został częściowo odbudowany na starych fundamentach. Wiadomo, że w 1629 r. był ponownie zamieszkały, posiadał kilka pokoi, kancelarię grodzką, mieszkanie burgrabiego i wieżę zwaną wieżą Szlachecką, nie posiadającą jednakże schodów.

Obiekt ponownie został zniszczony w czasie wojen szwedzkich w 1655r. i przetrwał w ruinie do drugiej połowy XIX w.

W połowie XIX w. w l. 1844-46 część ruin opoczyńskiego zamku rysował Stanisław T. Chrzęński, członek delegacji przeprowadzającej inwentaryzację zabytków w Królestwie Polskim pod kierunkiem Kazimierza Stronczyńskiego.⁵

W l. 1874-75 zamek opoczyński został odbudowany na starych fundamentach, w kształcie zbliżonym do współczesnego. Wygląd zamku znacznie odbiegał od pierwotnego. W 1927 r. architekt Majewski chcąc zarchaizować skromną bryłę budynku dodał renesansowe attyki oraz portal baniowy przy wejściu.⁶ Po odbudowie w zamku znalazła swoją siedzibę administracja powiatowa. W latach 1918 r. – 1939 r. w zamku znajdowało się starostwo powiatowe, ewakuowane we wrześniu 1939 r. na wschód przed zbliżającą się zawieruchą

¹ Jana z Czarnkowa Kronika polska 1333-1384 w: Monumenta Poloniae Historica, t. II, Warszawa 1961, s. 625.

² J. Widawski, Miejskie mury obronne w państwie polskim do początków XV w., Warszawa 1973, s. 64.

³ Tamże, s. 65.

⁴ J. Wiśniewski, Dekanat opoczyński Radom 1913, s. 4. Przekład łaćniński S. Fudaleja, maszynopis w zbiorach Muzeum Regionalnego w Opocznie (dalej MRO).

⁵ Ikonografia zabytków Kielecczyzny w malarstwie. Katalog wystawy, oprac. M. Rumin, Kielce 1975. Rysunek ukazujący zamek opoczyński znajduje się w Gabinetie Rycin BUW, Albumy K. Stronczyńskiego.

⁶ J. P. Dekowski, Opoczno i okolice, Warszawa 1983, s. 35.

wojenną. W latach II wojny światowej w komnatach zamkowych mieścił się oddział zakaźny opoczyńskiego szpitala miejskiego im. św. Władysława. Szpital funkcjonował w tym miejscu do lat 60-tych XX w. W kolejnych latach w zamku znajdowały się biura administracji powiatowej, biblioteka, zakład energetyczny. W 1976 r. rozpoczęto adaptację budynku dla potrzeb Muzeum Regionalnego. Prace remontowo-konserwatorskie prowadzone były w oparciu o projekt adaptacji obiektu na muzeum wykonany w 1976 r. przez inż. architekta J. Mackiewicza. Obecne mury zamkowe fragmentarycznie wykonane są z kamienia wapiennego (dawne mury) oraz cegły. Budowla składa się z dwóch skrzydeł połączonych pod kątem prostym. W skrajnej osi południowo-zachodniego skrzydła znajduje się brama z sienią przelotową, sklepiona kolebkowo, z lunetami i z prześwitami arkadowymi. Od strony pld.-wsch. znajduje się murowany ganek z arkadowymi prześwitami. Obiekt jest częściowo podpiwniczony, dwukondygnacyjny, zwieńczony attyką pełną o dekoracji arkadowej posiadającą płyciny prostokątne zamknięte półkoliście ze szczykami gzymsowymi zwieńczonymi kulami. Część wschodnia skrzydła pn.-zach. nie posiada attyki.⁷ Nad bramą od strony południowej znajduje się balkon. Zamek opoczyński posiada dachy wielospadowe. Na bramie znajduje się wykuty herb Odrowąż. We wnętrzu zwracają uwagę trzy sklepione pomieszczenia o grubych ścianach sięgających 2,5 metra w których odnaleźć można fragmenty najstarszych XIV-wiecznych murów.

Niegdyś między ludźmi krążyły legendy o dziwnych zjawiskach słyszanych lub widzianych w zamkowych murach. Jedno z tych opowiadań nawiązuje do nierealnego wydarzenia jakie miało miejsce w czasie wieczoru imieninowego starosty opoczyńskiego. Był wieczór imieninowy, przyjemnie mijał. Kiedy zbliżała się północ nagle z dziwnym szumem otworzyły się drzwi i okna. Zebrani zobaczyli jak po schodach ze strychu sunie biały jak mgła, wydłużony jak postać ludzka obłok. Zaskoczeni goście zobaczyli jak ta mgławicowa postać przesunęła się po części pokoju i rozplynęła się. Dał się wtedy słyszeć jakiś szum i wszystko nagle ucichło. Goście siedzieli przestraszeni ale nic niezwykłego dalej już się nie działo.⁸ Obecnie dawne duchy zamkowe zniknęły ale kto wie? może ktoś je jeszcze zobaczy?

Legendy głoszą również, że zamek opoczyński połączony był przejściem podziemnym z tzw. domem Esterki. Jednakże do dzisiejszych czasów lochy nie zachowały się.

DOM ESTERKI

Pozostałości najdawniejszej zabudowy Opoczna koncentrują się w strefie przyrynkowej. Najciekawszym obiektem jest tzw. dom Esterki oraz domy nr 5,7,8.

Tradycja ustna przekazywana z pokolenia na pokolenie wiąże powstanie domu Esterki z legendarną ukochaną króla Kazimierza Wielkiego Żydówką Esterą. Legenda głosi, że Kazimierz Wielki poznał Esterkę polując w lasach pod Opoczniem. Podobno gdy zbierała zioła dla swojego dziadka wypadł na nią spłoszony tur i już miał ją rozmiażdżyć gdy przeszyty oszczepem runął u jej stóp. Zbawca okazał się równie dzielny jak wspinał się i przystojny młodzieńcem o czarnych oczach i włosach. Początkowo król nie zdradzał kim jest i podawał się za dworzanina królewskiego. Król Kazimierz i Estera spodobał się sobie. Król ufundował dla Esterki dom który połączony został z zamkiem lochami. Kiedy Żydzi dowiedzieli się, że Esterka jada trefne potrawy i nie przestrzega szabasu postanowili ją

⁷ Dokumentacja konserwatorska z przebiegu prac budowlano-konserwatorskich w okresie 01.81-06.86
oprac. E. Szelągowska, s.3.

⁸ Kronika Janiny Szczurskiej, zbiory MRO, Legenda o zamku opoczyńskim.

ukamienować. Króla wówczas nie było w Opocznie. Esterka przeniknęła ich zamiary i pod osłoną nocy uciekła z Opoczna. Król wstrząśnięty jej losem już chciał jechać do Opoczna i ukarać Żydów ale dziewczyna wyprosiła u króla łaskę dla nich. Według późniejszych kronik i tradycji dziadkiem Esterki był Jonas Mordochaj ,który wraz z innymi Żydami opoczyńskimi został oskarżony o porwanie chrześcijańskiego dziecka. Oskarżyła ich o to Joanna ze Sławna. Kazimierz Wielki oddał sprawę do sadu nadwornego i polecił przeprowadzić śledztwo. Nakazał zapieczętować bóżnicę i wszystkie sklepy żydowskie oraz zapowiedział, że jeżeli zbrodnia ta naprawdę została dokonana to skonfiskuje Żydom wszystkie majątki i wypędzi ich z kraju. Dzięki Esterce okazało się, że jest to nieprawdą, Żydów uniewinniono . Tyle mówią opoczyńskie legendy.

Prawdą jest natomiast, że fundatorem pierwotnego budynku był Kazimierz Wielki. Jednakże obecny budynek pochodzi prawdopodobnie z XVI w. na co wskazywałyby wątki murów. Pierwotna budowla zbudowana była z kamienia wapiennego. W czasie swojej wielowiekowej historii dom Esterki ulegał licznym przeróbkom. Rysunek T. Chrząńskiego z lat 40-tych XIX w. ukazuje jednopiętrowy, częściowo zniszczony budynek. W połowie XIX w. dom Esterki został ofiarowany przez Ignacego Drużbackiego, sędziego pokoju i dziedzica dóbr Zameczek Radzie Opiekuńczej. Po odnowieniu dolną część przeznaczono na sklepy, górna na salę zebrań obywatelskich.⁹ W czasie powstania styczniowego w piwnicach mieściło się więzienie dla powstańców. Wspomina o nim min. Stefan Żeromski w powieści „Wierna rzeka”. W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości po 1918 r. mieściła się w nim siedziba Komendy Wojskowej, potem część oddziałów starostwa opoczyńskiego. W okresie II wojny światowej dom Esterki zajmowały biura Spółdzielni Spożywców „Społem”. Dom Esterki został gruntownie odbudowany w 1893 r. i restaurowany w 1927 r. Do dzisiaj zachował nadany wówczas wygląd. Obecnie budynek ten ustawiony jest szczytowo do placu Kościuszki. Jest to obiekt murowany, tynkowany, jednopiętrowy. Do jego najstarszych części należą dwa pomieszczenia na parterze o kolebkowym sklepieniu oraz posiadająca kolebkowe sklepienia piwnica .Ponad oknami pierwszego piętra dojrzeć można fragmenty napisów łacińskich, majuskułowych z XVI w.¹⁰ o treści „Zręczna rada nastąpiła Mąż doskonały służył czasowi Wszystko obiecał poświęcić pracy i Bogu Mąż cierpliwy błdził wygnany z miasta jako pasterz któremu oddano w opiekę rzeczy,(miasto).” W górnej części frontonu domu Esterki widnieje herb województwa sandomierskiego do którego Opoczno niegdyś należało.

Na frontonie domu Esterki 19 III 1931 r. wmurowana została i odsłonięta tablica brązowa z popiersiem marszałka Józefa Piłsudskiego. Tablica ta została usunięta po 1945r.¹¹ W 1990 r. ukonstytuował się Społeczny Komitet Przywrócenia Tablicy Marszałka Józefa Piłsudskiego w Opocznie z przewodniczącym L. Stolle na czele, który doprowadził do ponownego wmurowania tablicy. Uroczystość ta odbyła się 12 V 1990r., w 55 rocznicę śmierci Marszałka.¹²

Po 1945r. dom Esterki miał wielu użytkowników. Obecnie mieści się w nim biblioteka.

Obok domu Esterki do fragmentów dawnego układu urbanistycznego Opoczna zaliczyć można kamieniczki mieszczące się na placu Kościuszki a zwłaszcza kamieniczki nr 7 i 8, które pochodzą prawdopodobnie z XVII w, lecz zostały przebudowane w XIX w. Są ustawione szczytowo, murowane, jednopiętrowe o fasadzie trzyokiennej, rozcłonkowanej

⁹ J.P.Dekowski,op.cit.,s.34.

¹⁰ Katalog zabytków sztuki w Polsce,T.III,zeszyt.8,s.22.

¹¹ Informacja T. Kaczmarczyka z dn.20.04.1990 r.,maszynopis ,zbiory MRO.

¹² Protokoły z posiedzeń Społecznego Komitetu Przywrócenia Tablicy Marszałka Józefa Piłsudskiego , zbiory MRO.

gzymcami z trójkątnymi szczytami. Kamieniczki usytuowane są szczytem do placu Kościuszki, z boku znajduje się sień.

KOŚCIÓŁ P.W. ŚW. BARTŁOMIEJA

Początki parafii pw. św. Bartłomieja w Opocznie sięgają prawdopodobnie czasów Kazimierza Wielkiego. Świadczy o tym fakt nadania łanu roli przeznaczonej dla parafii miejskiej o czym informuje dokument króla Kazimierza Wielkiego z 1365 r. potwierdzający sprzedaż wójtostwa opoczyńskiego przez wójta Mikołaja Streykyra Hankowi Kielbasie. Łan roli przeznaczony dla parafii miejskiej świadczy, że równocześnie z zasadzeniem miasta budowano kościół parafialny pw. św. Bartłomieja, do którego przeniesiono parafię ze Staromieścia.¹³ Początkowo był to kościół murowany jednonawowy, który w miarę powiększania się liczby ludności Opoczna został rozbudowany. Od zachodu znajdowała się kruchta, od północy między kaplicą Matki Bożej a prezbiterium wnosiła się okrągła spiczasto zakończona wieża, w której mieściły się schody na chór. Wieża ta znamionowała cechy budownictwa czternastowiecznego.¹⁴ Na dachu nad nawą mieściła się barokowa wieżyczka. Taki obraz opoczyńskiego kościoła przekazany został na rysunku pochodzącym z l.1844-1846. W czasie potopu szwedzkiego kościół został splądrowany.

W początkach XIX w. kościół zaczął popadać w ruinę. W 1812 r. pełnił rolę szpitala wojskowego. W 1826 r. geodeta rządowy W. Jarecki stwierdził, że kościół św. Bartłomieja nie posiada sklepienia. W 1850 r. rozpoczęto odbudowę świątyni według projektu Henryka Marconiego. Zbudowano wówczas min. gwiaździste sklepienie w kaplicy Matki Bożej. W 1888 r. polichromia kościoła odnowiona została przez Stanisława Wyspiańskiego, który uczestniczył w wyprawie krakowskich historyków sztuki pod nadzorem prof. Łuszczkiewicza.¹⁵ Freski te zostały zamalowane w 1954 r.

W 1932 r. parafia opoczyńska liczyła 10856 katolików. Budynek starego kościoła stawał się za mały. W 1932 r. biskup W. Jasiński zobowiązał ks. proboszcza W. Starzomskiego i parafian do budowy nowego kościoła.¹⁶ Powołano Komitet Budowy Kościoła z którego wyłoniono prezydium w składzie – przewodniczący ks. proboszcz W. Gąsiorowski, wiceprzewodniczący burmistrz Henryk Szuster, starosta opoczyński Adam Krauze, sekretarz Stanisław Zięba, skarbnik, Józef Zaremba. W 1934 r. zdecydowano aby kościół został przebudowany wzdłuż ul. Kościelnej, tak aby prezbiterium zabytkowego XIV-wiecznego kościoła stało się boczną kaplicą a wejście do kościoła mieściło się od strony ulicy Kościelnej. Plan nowego kościoła opracował inż. Jerzy Struszkiewicz, zgodnie z zaleceniami Oddziału Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie. Zabytkowe prezbiterium zamieniono na kaplicę Matki Bożej.¹⁷ Zachowaniem zabytkowej części gotyckiego kościoła zajął się konserwator województwa kieleckiego dr Jan Oleś.

Budowę nowego kościoła rozpoczęto w 1934 r. jednak przerwała ją II wojna światowa. Konsekracja nowego, trzynawowego kościoła zbudowanego z kamienia odbyła się dopiero w 1949 r. na polecenie biskupa Jana Kantego Lorka. W 1960-1962 r. w 1000-lecie państwa polskiego ściany kościoła ozdobiły freski wykonane przez Stefana Macieja Makarewicza.

¹³ F. Kiryk, Urbanizacja Małopolski województwo sandomierskie XIII-XIVw.,Kielce 1994,s.91. Z Kaczmarczyk,Polska czasów Kazimierza Wielkiego, Kraków 1964,s.149.

¹⁴ Ikonografia...,s. 124.

¹⁵ J.Szczyпка. Wejście w labirynt .Opowieść o młodości St.Wyspiańskiego ,W.1964,s.170. Małe Formy Sakralne,Karta nr 13/88,zbiory MRO.Celem wyprawy pod kierownictwem Łuszczkiewicza była inwentaryzacja romańskich zabytków w Opoczynie.

¹⁶ Akta Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu (dalej AKDS) Akta kościoła św. Bartłomieja w Opocznie 1844-1983 (dalej AKBO), Protokół powizytacyjny bpa Jasińskiego Opoczno 25 VIII 1932r.

¹⁷ AKDS AKBO Oddział sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie do ks.biskupa 11 IV 1934r.

Dawne prezbiterium kościoła, obecnie kaplica Matki Bożej jest budynkiem dwuprzęsłowym, wielobocznym, opiętym szkarpami. Prezbiterium nakryte jest dachem dwuspadowym z barokową wieżyczką na sygnaturkę. Kaplica Matki Bożej ma gwiaździste sklepienie. Można do niej wejść przez kamienne, profilowane odrzwia z blaszanymi drzwiami. W tej części kościoła zachowały się oryginalne i ciekawe zabytki, które przypominają o wielowiekowej historii opoczyńskiej świątyni. Do najciekawszych z nich należy późnogotycka, wykonana z piaskowca chrzcielnica pochodząca prawdopodobnie z poł. XV w. Na chrzcielnicy wykute są herby Rola, Nałęcz, Orzeł, Jastrzębiec, Leliwa, Odrowąż, Poraj i Łabędź.¹⁸ Na ścianach kaplicy Matki Bożej znajdują się dwa późnorenesansowe nagrobki - Adama z Bnina Śmigielskiego i Piotra Załuskiego. Nagrobek Adriana Śmigielskiego z 1616r. ukazuje leżącego rycerza w zbroi z prawą ręką wspartą na wezłowniu, trzymającego w rękach książkę i rękawiczki. Przy lewym boku umieszczono szablę i hełm. Nagrobek posiada architektoniczne obramowanie w którym widnieje herb Ogończyk, unoszony przez putta. Z epoki późnego renesansu pochodzi marmurowy nagrobek Piotra Załuskiego, chorążego ziemi rawskiej ukazujący rycerza w zbroi, trzymającego w prawej ręce proporzec, w lewej rękojeść szabli. Zabytek ten pochodzi z 1630 r. Ciekawym reliktem przeszłości związanym z rodem Karwických jest marmurowy nagrobek Jerzego Karwického i Anny z Podlodowskich Karwickiej wykonany w 1623 r. Pomnik ten ma kształt portalu ujętego pilastrami i belkowaniem z tablicą inskrypcyjną.

Część nagrobkowych tablic, usuniętych podczas przebudowy kościoła wmurowanego w jego najstarsza ścianę. Do najciekawszych należą: tablica poświęcona Helenie z Błońskich Karwickiej zm. 1829 r., Sabinowi Sierawskiemu zm. 1841 r. oraz tablica poświęcona pamięci zmarłych w XIX w.

W najstarszej części opoczyńskiego kościoła znajdują się również stalle z XVI w., które trafiły do kościoła w nietypowych okolicznościach, bowiem na drodze egzekucji sądowej. Mieszczanie opoczyńscy wiedli spór ze starostą opoczyńskim Stanisławem Ligezą z Bobrku. Biorąc nad nim odwet mieszczanie usunęli z kościoła i porąbali starościńskie stalle. Sprawą zajął się w 1595 r. sąd który po dwóch latach skazał winnych zajścia na 6-tygodniowy pobyt w zamkowym więzieniu. Uznany za głównego prowodyrą buntów i zamieszek wójt opoczyński Jan Przeclawek został skazany na wygnanie z miasta. Mieszczanie opoczyńscy musieli dostarczyć do kościoła nowe stalle, które służą do dzisiaj.¹⁹ W ścianę kaplicy Matki Bożej wmurowana jest pamiątkowa, niewielka tablica z białego marmuru ufundowana w stuletnią rocznicę zgonu Jana Kilińskiego 28 stycznia 1919 r.

Zabytkową budowlą znajdującą się na placu Kościelnym jest piętrowa, zbudowana z kamienia plebania. Pierwotny budynek plebanii wzniesiony został w 1622 r. tuż przy murze cmentarza parafialnego. Podobno w 1655 r. przebywał tam Arvid Wittenberg. Obecnie na parterze zwracają uwagę pomieszczenia sklepione kolebkowo z lunetami. Nad wejściem do plebanii wmurowana jest kamienna płyta pochodząca z poł. XVII w. Płyta posiada ozdobne zwieńczenia z herbami Dębno i Lewart w kartuszach. Pośrodku znajduje się tablica żeliwna z napisem informującym o fundacji plebanii przez Jana Alberta Liwskiego, proboszcza opoczyńskiego. Na płycie widnieje również kamień z Orłem Białym i herbem Wazów.

Na placu obok kościoła św. Bartłomieja stoi również zabytkowa dzwonnica, zbudowana w 1 poł. XIX w. na planie kwadratu. Niegdyś dzwonnica wyposażona była w trzy dzwony. Największy z nich ważący 720 kg został wykonany w 1777 r. przez Jana Chrystiana Nercera z fundacji Tomasza Kozerańskiego, mieszczanina opoczyńskiego. W tym samym roku Bartłomiej Kozerański ufundował średni dzwon ważący 240 kg. Najmniejszy dzwon pochodził z 1480 r.

¹⁸ Katalog..., s.21.

¹⁹ Monumenta Dioecesis Sandomiriensis, series quinta, wyd. J. Wiśniewski /w:/ tegoż, Dekanat opoczyński, Radom 1913 s.70-71.

KOŚCIÓŁ pw. św. MARII MAGDALENY

Kościół pw. św. Marii Magdaleny był najstarszym znanym kościołem parafialnym tzw. starego Opoczna, które koncentrowało się w rejonie dzisiejszych ulic Moniuszki, Garnacrskiej, Staromiejskiej, Stodolnej. Położenie Starego Opoczna przy kościele św. Marii Magdaleny potwierdza dokument z 1522 r. w którym stwierdzono, że nadane kościołowi parafialnemu dwie łąki usytuowane są między Wolą Załączną a Starym Opoczmem.²⁰ Nie zachowały się jednak żadne informacje mówiące o wyglądzie tegoż kościoła.

Obecny kościół św. Marii Magdaleny powstał w XVIII w. W okresie późniejszym był kilkakrotnie przebudowywany. Kościół jest obiektem drewnianym wykonanym z modrzewia i sosny o wymiarach 18 metrów długości i 9 m szerokości. Posiada konstrukcję zrębową i płaskie stropy. Nakryty jest dwuspadowym dachem z blachy, ozdobionym wieżyczką. Kościół składa się z prostokątnej nawy, która przechodzi w zaokrąglone prezbiterium oraz z kruchty.

Kościół niegdyś był kryty gontem. Na przełomie XIX/XX w. zyskał dach z blachy cynkowej. U schyłku XIX w. powstało istniejące do dzisiaj sklepienie prezbiterium wykonane z desek gładzonych na których centrycznie, w regularnym kole namalowano fragment nieba. W narożach znajdują się cztery rzymskie krzyże otoczone wieńcami laurowymi.²¹

Po wybudowaniu kościoła pw. św. Bartłomieja kościół pw. św. Marii Magdaleny stał się kościołem filialnym i kaplicą cmentarną.

Kościółek św. Marii Magdaleny w początkach XIX w. zamieniony został na magazyn zbożowy.²² Przed 1913r. kościół został odrestaurowany i ponownie spełniał swoje funkcje sakralne. W 1933r. ze względu na wartość artystyczną i kulturalną zyskał rangę zabytku.²³ W okresie 20-lecia międzywojennego kościółek św. Marii Magdaleny był dwukrotnie remontowany – w 1919 r. i w 1926 r.

Obecnie kościół św. Marii Magdaleny jest kaplica cmentarną. Wokół niego znajduje się wiele ciekawych nagrobków pochodzących z XIX i XX w. poświęconych powstańcom styczniowym podopieczniemu ziemiaństwu, żołnierzom II wojny św., opoczyńskiej inteligencji okresu międzywojennego.

DWÓR zwany „STAROSTWEM”

Dwór zwany „starostwem” został wzniesiony prawdopodobnie na przełomie XVII/XVIII wieku. W XVIII w. został częściowo przebudowany poprzez dostawienie po bokach dwóch alkierzy. Niegdyś w otoczeniu dworu znajdowała się oranżeria, spichlerz i czworaki.

W przeszłości dworek stanowił mieszkanie starosty lub zarządcy folwarku starościńskiego. Dwór wraz z innymi zabudowaniami, młynami i karczmami należał do uposażenia starościńskiego. Starostwo opoczyńskie powstało w XIV w. Pierwszym znanym źródłowo starostą opoczyńskim był Sobko z Wyskowic. W XIX w. starostwo oddano w dzierżawę. W połowie XIX w. jego wieczystymi dzierżawcami byli Bronisław i Roman Łąccy. Na mocy rozporządzenia prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 1924 r. o likwidacji

²⁰ Matriculorum Regni Poloniae Summaria, T.IV/2 nr 13130.

²¹ Małe Formy Sakralne (dalej MFS), Karta nr 15/85, zbiory MRO.

²² J. Wiśniewski, op.cit., s.132.

²³ Archiwum Parafialne w Opocznie (Teczka) Akta Dekanatu Opoczno 1931-1933. Urząd Wojewódzki w Kielcach do ks. Proboszcza 25 I 1933r.

państwowych czynszów i dzierżaw stali się jego właścicielami.²⁴ W okresie II wojny św. majątkiem zarządzał niemiecki administrator Helmut Gabert.

Dwór wybudowany jest na rzucie wydłużonego prostokąta z wysuniętymi przed lico elewacji frontowej dwoma alkierzami bocznymi i portykiem czterokolumnowym. Budynek posiada dach czterospadowy, łamany Dwór znajduje się w otoczeniu zabytkowego parku w którym zwraca uwagę aleja kasztanowa.

W 1945 r. majątek „starostwo” przejęło państwo. Ziemię otrzymało 18 rolników.²⁵ Dworek zyskał nowego właściciela którym stało się przedszkole. Obecnie dwór jest własnością prywatną.

SYNAGOGA

Opoczno przez wiele wieków swojej historii było zamieszkiwane przez ludność polską i żydowską. Początki osadnictwa żydowskiego w Opocznie przypadły prawdopodobnie na XIV w. ale wzmożony ruch osadniczy nastąpił w XVI w. Za pierwszą źródłową wzmiankę dotyczącą ludności żydowskiej w Opocznie przyjmuje się wzmiankę z 1501 r. mówiącą o Żydzie Ozarze z Opoczna, który otrzymał zezwolenie na dzierżawę ceł w Rawie.²⁶

W 1646 r. starosta opoczyński Zbigniew Oleśnicki wydał zezwolenie na osiedlenie się ludności żydowskiej na 12 placach podmiejskich na przedmieściu zamkowym. Żydzi otrzymali też możliwość zbudowania synagogi oraz założenie kirkutu. O synagodze wspomniano w 1715 r. W tym roku bowiem zapadł wyrok nakazujący Żydom zburzyć synagogę i wynieść się z miasta. Zalecenie to nie zostało zrealizowane.²⁷ Synagoga spłonęła w pożarze miasta w 1787 r. Na jej miejscu wystawiona została nowa świątynia, która istnieje do dzisiaj. Synagoga zbudowana jest na planie prostokąta. Pierwotnie jej wnętrze składało się z sali dla mężczyzn i przylegających do niej od zachodu sieni i izby. Przed tymi pomieszczeniami znajdowała się sala dla kobiet. We wschodniej ścianie synagogi znajdowała się nisza przeznaczona niegdyś na rodąły. Tynkowana elewacja zewnętrzna jest rozczłonkowana płycinami.²⁸

Synagoga opoczyńska spełniała swe funkcje religijne do jesieni 1939 r., kiedy Niemcy zakazali Żydom uprawiania wszelkich praktyk religijnych. Wnętrze wówczas obrabowano i spustoszone. Budynek został przez okupantów zamieniony na składowisko.²⁹ Po wojnie w synagodze znajdował się skład zboża. Od połowy lat 50-tych do 1990r. w synagodze mieściło się kino „Tęcza”.

Lidia Świątek

²⁴ Wyciągi z ksiąg hipotecznych, księga nr 639, oprac L. Świątek, zbiory MRO.

²⁵ Tamże.

²⁶ Z. Guldón, K. Krzysztanek, Ludność żydowska w miastach lewobrzeżnej części województwa sandomierskiego w XVI-XVIII w., Kielce 1990, s. 20.

²⁷ Michał Rawicz Witanowski, Opoczno (w:) „Wędrowiec”, R. 1903, Nr 41, s. 825.

²⁸ Katalog..., s. 22.

²⁹ MFS. Karta Nr 27/91.

Na ulicach Opoczna do dzisiejszego dnia znajdują się ciekawe, zabytkowe kapliczki, które niejednokrotnie są świadkami dawno zapomnianej historii. Do najciekawszych z nich należą:

Kapliczka Chrystusa Frasobliwego usytuowana jest na ul. Szpitalnej w narożniku parku obok budynku tzw. „starego szpitala” mieszczącego się w budynku wystawionym w 1 poł. XIX w. na placu ofiarowanym miastu przez dziedzica dóbr Zameczek A. Drużbackiego. Ta interesująca kapliczka ufundowana została w 1747 r. przez mieszkańca Opoczna Jana Kozerawskiego.

W maju 1994 r. dokonano uroczystego poświęcenia odnowionej kapliczki, która wcześniej została zniszczona przez wandalów.

Kapliczka św. Rozalii usytuowana na pl. Kilińskiego, składa się z sześciokątnego cokołu i wysokiej kolumny na której wystawiona jest figura św. Rozalii. Kapliczkę wystawili Opocznianie w czasie epidemii cholery, która nawiedziła Opoczno w 1830 r.

Kapliczka św. Ducha – stanowi jedyną pamiątkę po zakonie św. Ducha, który prowadził kościół i szpital ufundowany przez wójta opoczyńskiego Jana Hanke Kiełbasę w 1405 r. W 1818 r. kościół a z czasem i szpital uległy rozbiórce. W 1864 r. zakon św. Ducha został skasowany a jego dobra rozparcelowane min. wieś Dzielna, która w XV w. była przeznaczona na uposażenie kościoła i szpitala św. Ducha. Stojąca obecnie przy pl. Kilińskiego słupowa, kamienna kapliczka pochodzi z 1818 r.

Kapliczka słupowa z 1862 r. znajduje się na ul. Piotrkowskiej. Jej powstanie związane jest prawdopodobnie z wydarzeniami lat 60-tych XIX w., kiedy to w Warszawie i innych miejscowościach odbywały się patriotyczne manifestacje, które były krwawo tłumione. Te wydarzenia upamiętniano wznoszeniem krzyży i kapliczek.

Figura religijna Ossuchowskich - ufundowana w 1853 r. przez Aleksandra Ossuchowskich urzędnika opoczyńskiego i jego żonę Sabinę. w 1853 r. znajduje się na dzisiejszej ulicy 1 Maja., niegdyś Kuligowskiej. Ossuchowscy wystawili prawdopodobnie tę figurę religijną dla odwrócenia nieszczęść, które ich nawiedzały.

Oprócz małych form sakralnych na terytorium Opoczna znajdują się liczne pomniki i płyty pamiątkowe upamiętniające wydarzenia czy postacie znane z dziejów Polski oraz sławnych Opocznian.

Pomnik Tadeusza Kościuszki - znajduje się w centralnym miejscu dawnego Opoczna na Rynku obecnie pl. Kościuszki. Pomnik został odsłonięty 17 października 1917 r. w setną rocznicę śmierci Naczelnika. Do 1917 r. na miejscu tym znajdował się pomnik wdzięczności dla cara z 1908 r. Na jego cokole umieszczono gipsowe popiersie T. Kościuszki które jednak pod wpływem mrozów i deszczu ulegało erozji, dlatego też kamieniarze żarnowscy wykuli w latach 20-tych XX kamienne popiersie Kościuszki, które istnieje do dzisiejszego dnia.

Pomnik Nieznanego Żołnierza usytuowany jest na placu Zamkowym. Ufundowany został w latach 20-tych XX w. dla upamiętnienia wszystkich Polaków walczących w latach 1914-

1920 o niepodległość Polski. Na cokole pomnika od strony południowej widnieje napis „1914-19120” natomiast od drugiej strony „ 1939 – 1945 Poległym za Ojczyznę Mieszkańcom Ziemi Opoczyńskiej”. Napis ten został wyryty po 2 wojnie światowej.

Tablica ku czci marszałka Józefa Piłsudskiego wykonana została wg. projektu Wacława Sieroszewskiego w 1931 r. i zamontowana na frontonie „domu Esterki” na placu Kościuszki 15. Na tablicy znajduje się podobizna marszałka Piłsudskiego oraz napis „ Wskrzesiciel Państwa Polskiego i Wódz Armii Polskiej.” Przetrwiała okres okupacji hitlerowskiej dzięki temu, że przykryta była pnączem . W latach 50-tych przy remoncie elewacji tej kamieniczki tablica została odsłonięta. Dwaj mieszkańcy Opoczna postanowili ją zdemontować i ukryć. Na swoje dawne miejsce powróciła w 1990 r.

Pomnik pisarza Włodzimierza Perzyńskiego

Pomnik poświęcony jest pisarzowi , dramaturgowi, felietoniście, publicyście Włodzimierzowi Perzyńskiemu ur. w 1870 r. w Opocznie zmarłemu Odsłonięty został w 50-tą rocznicę śmierci pisarz w 1980 r. Nastąpiło to razem z nadaniem jego imienia ulicy na której stoi pomnik.

Pomnik ku czci powstańców styczniowych

Usytuowany na skrzyżowaniu ulic Piotrkowskiej i Partyzantów , na miejscu gdzie jak głoszą przekazy ustne w czasie powstania styczniowego w latach 1863-64 Moskale dokonywali egzekucji na powstańcach.

Tablica ku czci ofiar terroru niemieckiego

Umiejscowiona jest na frontonie domu na ulicy Piotrkowskiej 50 , gdzie 13 października 1942 r. Niemcy w odwecie za zastrzelenie niemieckiego żandarma zamordowali rodzinę Stelmachów.